

Orhan Çeker ile Türkiye’de Fıkıh Çalışmaları Üzerine

Eğitim hayatınızdan bahsedebilir misiniz? Fıkıh ve genelde İslâmî ilimler birikimini nasıl elde ettiniz? Özel ders okudunuz mu?

1953 Ankara/Haymana, Sındıran nahiyesinde doğmuşum. İlkokulu köyümde okudum. Ailemiz okumuş bir aileydi. Her iki dedem de hocaydı. Özellikle anne tarafından dedem iyi okumuş birisiydi. Sanıyorum 70 yıldan fazla imamlığı vardı. Sultan II. Abdülhamid zamanında İstanbul’da okumuş, talebe olduğu için askere almamışlar. O da köyümüzde imamlığa başlamış, 1969’da ölünceye kadar vazifeye devam etmiştir. Bu bakımdan dîni bilgiler, çevrede bizim aileden bekleniyordu. Özellikle annem bana “Bir şey sorulduğu zaman, ‘bilmiyorum’ demeyeceksin, ayıptır” derdi. Hoca çocuğu, hoca torunu bilmeliydi. Hatta ilkokula daha gitmiyorken amcam bir mevlid okutmuştu. Ben o mevlide gitmedim. Bana bir soru sorarlar da bilemezsem ayıp olur diye. Mevlid cemaati dağıldıktan sonra gittim. İlkokul 2’de iken öğretmen ileride ne olmak istediğimizi sormuştu. Yanımdakiler doktor, mühendis demeye başladılar. Ben ‘hafız olacağım’ demiştim. Annem ‘Seni hatip imam okuluna göndereceğim’ diyordu.

Gün geldi, Yozgat İmam Hatip Okulu’na parasız yatılı (leyli meccanî) olarak girdim. 7 yıl Yozgat’a talim ettik. İmam Hatip’te fen derslerine aşırı düşkünlüğüm vardı. Fizik hastası idim. Matematik yazılı kağıdını hoca, okumadan üzerine tam not yazıyordu. Arkadaşlar benden fen (sayısal) ile ilgili bir fakülteye gireceğimi bekliyorlardı. Fakat içimde İslam’ın garipliği vardı. ‘İslam garib gelmiş ve tekrar garibliğe dönecektir’ mealindeki hadis-i şerif benimle geziyordu. Nihayet tıp fakültesini kazanmış olmama rağmen gitmedim ve Konya Yüksek İslam Enstitüsü’nde karar kıldım. Tıbbi kazandığımı kimseye söyleyemedim. Çünkü o günkü şartlarda tıbbı bırakıp bir yüksekokula gitmek tek kelime ile delilikti. Nitekim halen öğretim üyesi olan bir arkadaşım “Tıp fakültesini kazandın, niye gelmiyorsun” diye bana mektup yazmıştı. Ama sonraları herkes “İçimizde en doğru tercihi

sen yaptın” diyecekti. Kulaklarımı aksi laflara tıkadım ve huzurla Yüksek İslam Enstitüsü’nde okumaya başladım. Rabbim öyle ikramlarda bulundu ki huzur en üst seviyede, durmadan okuyordum. Unutma yok, yorulma yok. Allah Teâlâ bu iki hissi benden almıştı sanki. Birinci sınıfın bahar yarıyılında fıkıh ilmine karar verdim. Artık bütün merak ve çalışmalarımı fıkıha teksif ettim. Birinci sınıfta kütüphanedeki eser kartekslerini karıştırırken *Kitâbü’l-fikh ‘ale’l-mezâhibi’l-erba’a* ismi dikkatimi çekti. 622 numarada kayıtlı o kitabı hemen aldım. Baktım ki rahat okuyabiliyorum. Dili kolaydı ve çok hoşuma gitmişti. Böylece Arapça fıkıh kitapları ile ilk münasebetim başlamış oldu. İki yıl sonra bir umre programı vesilesi ile Medine-i Münevvere’ye gittiğimde 117 riyale aldığım kitap bu olmuştu. Sonradan daha birçok kitapla tanıştım.

Istilahat-ı Fıkhiyye Kâmusu’nu ikinci sınıfta 240 liraya satın aldım. Bu iki eseri üçüncü sınıfın yazında elden geçirdim diyebilirim. Fıkıhtan o kadar fazla zevk alıyordum. Yorulma ve unutma hali yoktu. Hatta yatsıdan sonra fıkıh okumayı düşünmüştüm. Çünkü uykum kaçıyor ve geceyi uyanık geçirme durumu oluyordu. Yatakta gözlerim yumuk ama kafa meselelerle uğraşıyordu. Bir günde *Istilahat*’tan 70 sayfa okuduğumu ve akşam olunca hemen hemen hepsinin aklımda bulunduğunu hatırlıyorum. Sonraları bu eseri harf atlamadan okudum. Talebelik yıllarında Arapçaya ve ilm-i kiraate de çok ağırlık verdim. Kiraat-ı aşere kursunu ve hafızlığı bitirdim. Arapçadan “emsile-bina” serisini okudum. Bunları Allah Teâlâ’nın ikramı olarak anmam gerekiyor. Tabii ki yetkin hocalarımızdan çok ilgi bekliyorduk ama bu konuda maalesef diyorum. Bizleri dizlerinin dibine oturtup okutmalarını bekliyordum, yapmadılar. İş başa düşüyordu. Böylece Enstitü bitti.

Tayin torbasından Siirt-Batman Kız Meslek Lisesi çıktı. 8 Eylül 1976’da orada göreve başladım. Kasım sonunda açılan asistanlık imtihanlarına girdim. Konya’da fıkıh asistanı olarak tayinim yapıldı (7 Şubat 1977). O zaman Din Öğretimi Genel Müdürü Tayyar Altıkulaç Bey Türkiye çapında 101 asistanlık kadrosu açtığı için bize 101’ler diyorlardı. Şimdi kimisi emekli kimisi halen görevde etkin hocalar o 101’lerdendir. Tayyar Bey hocamızı bu vesile ile hayırla yâd etmiş olalım. Diğer hocalarımızı ve saygı değer arkadaşlarımı hatıratımı yazdığımında inşallah yâd edeceğim. Bizim fıkıh serüvenimiz işte böyle başladı. Asistanken bir süreliğine Bağdad’a gittim. Mustansiriye Üniversitesi Arap Dili Enstitüsü’nü bitirdim. Asistanlık bitiminde Çanakkale’de 4 ay er olarak askerlik yaptım.

Sizi en çok etkileyen fıkıh eserleri ve fakihler?

Az önce iki eserden bahsettim. Yüksek İslam Enstitüsü’nde asistanlığımız esnasında öğretim üyesi olmak için tez hazırlamamız gerekiyordu. Ben de akidler üzerine çalışmaya başladım. Tabii ki pek çok esere müracaat ettim. Konu muamelatı ilgilendirdiği için Ali Haydar Efendi’nin *Mecelle Şerhi* ve Abdurrezzâk es-Senhûrî’nin *Masâdiru’l-Hak* adlı eserlerini mutlaka zikretmem gerekiyor. Diğerlerinin de

hakımı yemiş olmayalım. Onları da unutmamız görevimizdir. Öğrencilikte ve sonrasında en çok müracaat ettiğim bir eser de Kâsânî'nin *el-Beda'î*. Mevsilî'nin *el-Muhtar*'ını sanıyorum iki yüz defadan fazla okutmuşumdur. Kenarına yazdığım Arapça ta'likat ayrıca 4. baskıyı yaptı. Nevevî'yi, Kaffâl eş-Şâfi'yi, İbn Rüşd'ü... tüm fukahamızı hürmetle yâd ediyorum. Usulden Gazzâlî, Şâtübî ve Dehlevî unutulmamalıdır. Ayrıca kavaid müellifleri de listemizin içinde olmalıdır. Her mezhepten meşhur ve temel metinler de önem verdiğimiz eserlerdir.

Öğretim üyesi olarak uzun süredir Konya'da görev yapmaktasınız. Buradaki eğitimi ve ilim çevresini nasıl değerlendirirsiniz? Konya'daki fakülte dışı eğitim çalışmaları, ders halkaları hakkında ne söylemek istersiniz?

Konya'da talebelik yıllarını hariç tutarsanız asistanlıktan bu yana görev sürem 2017 yılı şubat ayında 41. yıla girmiş olacak. Elhamdulillah. Eskiye göre imkanlar çok çok fazla. Fıkıh ifadesi ile kıyas maa'l-fânk. Tabii ki imkanlar kendisi oranında sorumluluk yükleyecektir. Bizim kesim bu sorumluluğu hiç unutmamalıdır. Nimetlerden mutlaka hesaba çekileceğiz. Fakülte dışında epeyce programa katılıyorum. Diyanet Dini İhtisas Merkezi'nde derslere gidiyorum. Hem Konya hem diğer illerde müftülüklerin düzenlediği ve genellikle iki gün süren meslekî programlara katılıyorum. Sivil toplum örgütlerinin düzenlediği kurslar var. Valilik ve üniversite işbirliği ile eski medreseler faaliyete geçirildi. Onların derslerini iki yıl deruhte ettim. En güzel program olarak düşündüğüm bir program daha var: Türkiye çapında genç meslektaşlarım için kurslar düzenliyorum. Şimdiye kadar 5 tane yaptık, altıncısını bu yaz için Yozgat'ta düşünüyorum. Maddi giderleri bir şekilde halledip birkaç günlüğüne ders yapıyoruz. Katılım ortalama olarak 50-70 kişi civarında oluyor. Bu meyanda müstakil feraiz kursları da yapıyoruz. Ayrıca İstanbul'a zaman zaman sivil dersler için gidiyorum. Şimdiye kadar epeyce git-tim-geldim. Bundan başka Helal ve Sağlıklı Gıda Platformu'muzun çalışmaları var. TSE'nin Helal Gıda Kurulunda görevim var. Dünya Alimler Birliği Konya Şubesi sorumluluğunu şahsıma tevdi ettiler. Üniversitedeki yoğunluğu ise az çok tahmin ediyorsunuz. Şunu da zikretmede fayda görüyorum: Hanefilerde meşhur mütûn-i erbaadan matbu olmayanı İbnü's-Sââtî'nin *Mecmau'l-Bahreyn*'ini yüksek lisans tezi olarak hem konu seçimi hem de baştan sona takip ederek, gayri resmi danışmanlığı yapıp yayınına vesile oldum. Böylece mütûn-i erbaa matbu halde tamamlanmış oldu.

Fıkıh çalışmalarının ve fıkıh eğitiminin son 50 yılı hakkında neler söyleyebilirsiniz (özellikle Türkiye'de, ayrıca İslam ülkelerinde)? Özellikle 1980'lerden bu yana iyi bir temel atıldığını, bir atılım yapıldığını söyleyebilir miyiz? Türkiye'deki İslam hukuku araştırmalarının (özellikle metot/usul açısından) en önemli sorunu/ sorunları olarak neleri görüyorsunuz?

Evet, dediğiniz gibi son yıllarda ciddi atılımlar var. Müslümanlar eskiye göre kıyas kabul etmez imkanlara sahip oldular, çok daha olması lazım. Aileler çocuklarının en iyilerini, kafası en çok çalışanlarını, yapı olarak da ilim emanetini götürebilecek olanlarını Allah'a nezretmelidir. Bu konuda Hz. Meryem anamızı hatırlayalım. Anası onu daha doğurmadan önce adak yapmıştı. Aileler bu adak konusunda istikbal endişesi taşımamalı, işi Allah'a havale etmelidir. Geçmişte aileler gelecek endişesi ile çocuklarını başka mesleklere yönlendirdiklerinde çok yadırgamıştım. Halbuki adak çocuk Hz. Meryem'e rızkı kendiliğinden gelmişti. Öyle ki Peygamber olmasına rağmen Hz. Zekeriya bile hayretlerde kalmıştı. Müslümanlar ahiret hesabında olarak planlar yapmalıdır. Özellikle hafızası güçlü ve matematik kabiliyeti olan çocukları fıkha yönlendirmek gerekir. İslâmî ilimler içerisinde fıkah matematiktir, mühendisliktir diyebiliriz. Yani fıkahçının hem ezber hem de muhakeme kabiliyeti çok iyi olmalıdır. Fıkah eğitimi ve araştırmaları için en başta buna dikkat etmelidir. Fıkah eğitimi ile ilgili kanaatlerimi yeri gelince ayrıca anlatayım.

İlahiyat fakültelerinde İslam hukuku bilim dalının yapılanması ve verilen eğitim hakkında neler düşünüyorsunuz? Sizce daha iyi, ideale yakın bir yapı ve eğitim nasıl olmalıdır?

Bence fıkah eğitiminin en dikkat edilmesi gereken tarafı şudur: Öncelikle kadim (klasik demeyeceğim) metinleri doğru anlamak gerekir. Doğru anladıktan sonra zamanımıza da doğru uyarlamak gerekiyor. İstilahlar ve ilkeler... Fıkah bu iki kelimeden ibarettir. Bu iki kelimenin tahsilini çok ciddi yapmak lazımdır. Fıkah eğitiminde bu iki kelimeye dikkat edilmeden yapılan tahsili kabul etmiyorum. Bu noktayı en basitinden bir soru ile açıklayayım: Tilavet ile kıraat arasında ne fark vardır? Namazın içindeki şartları sayarken kıraat diyoruz da tilavet demiyoruz veya secde ayetinin gereği olarak yaptığımız secdeye tilavet secdesi diyoruz da kıraat secdesi demiyoruz. Öyleyse arada ince bir fark vardır. İşte fıkah bu ince farka dikkat eden bir ilimdir. Namaz içinde Kuran okumaya kıraat denir. Kadim fıkamız kelimeleri ince farkına dikkat ederek kullanır, yanlış yerde kullanmaz. Ayrıca imamların / müctehidlerin rûhî portresini tespit etmemiz lazım.

Fıkah düşüncesi, usulü (metot) ve bilinci açısından günümüz dünyasının / Müslümanlarının en önemli sorunları olarak neleri görürsünüz? Bu çerçevede kendi fıkah tasavvurunuz hakkında özlü olarak ne söylersiniz?

Kur'an indiği, İslam geldiği tarihten bu yana, daha önceki kitapları tahrif eden insanoğlu İslam'ı tahrif etmek için bütün gücüyle çalıştı. Kur'an'ı lafzan tahrif edemeyeceklerini anlamışlardır ama ma'nen tahrif etmekten ümitlidirler. İşte bu tahrif projesinin ilk basamağı alimleri gözden düşürmek, ikincisi sünnet düşmanlığı, üçüncüsü Kur'an'a tarihsel ve mahalli olduğu gözüyle bakmaktır. Alimlere, imamlara, mezheplere yıllar önce karşı çıktıkları zamanlarda pek kapılmamakla

birlikte masum bir karşı çıkış zannetmiştim. Sıra Sünnet ve Kur’ân’a gelince esas niyetleri net olarak ortaya çıkmış oldu. Bundan dolayı diyoruz ki; her kim bu ümmetin gurur duyduğumuz alimlerine düşmanlık tavnı içinde olursa tahrif projesine hizmet ediyor demektir. Çok net olarak söyleyelim ki Sünneti reddetmek küfre götürür. Hele tarihsellik ve mahallilik fikri insanı en kestirme yoldan küfre götürür. Bu fitnelere karşı bizim genç fukaha çok dikkatli olmalıdır. Bir zamanlar birileri bizim fukahaya çatmıştı da cevap olarak şöyle demiştim: “Bizim alimlerimize kötü demeyeceksin. Bizimkilerin kıymetini anlamak için Benî İsrail alimleriyle karşılaşturalım. Benî İsrail alimleri üç büyük kitaba sahip olamamış, onları tahrif etmiş, dünyalık az bir bedele satmıştır. Bizimkiler ise Kur’ân’ı, sureyi, ayeti, kelimeyi, harfi, harekeyi geçtik, harekenin bir cüz’ü olan revm’i dahi 14 asır kaybetmeden nakletmiştir. Alimlerin sabah-akşam elini öp, haftada bir de ayaklarını öp ki saygını belirtmiş olasın...” Gerçekten de öyle. Tecvidin her tarafı bize bu müthiş sahiplenme ve sorumluluk duygusunu anlatmaktadır. Bu ümmetin alimleri gibi başka bir ümmette alimler tabakası yok. Bu ümmetin alimleri değil dünyalık için Allah’ın hükmünü satmak, hükme aykırı bir şey söylemek yerine canından vazgeçmiştir. Biz alimlerimizle gurur duyuyoruz. Bu ümmetin alimleri başka ümmette olmayan iki ilim icad etmiştir: Fıkıh usulü ve hadis usulü. Hadis usulü ile emanetler nakledilmiş, fıkıh usulü ile de Allah’ın muradı, Resulunun emri neymiş, onu tesbit edip onunla amel etmek için ümmete takdim edilmiştir. Efendimize ikram edilen Kevser’in bir manası da işte bu alimlerdir. İşte bu tabakaya düşmanlık, en büyük gafletlerden birisidir. Müslümanların şimdilerde en büyük sorunlarından ve görevlerinden birisi bu muazzam geçmişine ve Sünnet-i seniyyeye sahip çıkmaktır. Batı dünyasında bir İmam A’zam, bir İbn Hanbel, bir Mâlik, bir Şâfî, bir Gazzâlî ve daha kimler kimler yok. Batının düşmanlıklarının bir sebebi bu. Genç arkadaşlar bilhassa oryantalistlere karşı uyanık ve şuurlu davranmalıdır. Madem ki Müslümanız, öyleyse en üstün biziz. Onlara karşı kompleks içinde olmak Allah’ı gazaba getirir. Al-i İmran, 139’u hatırımızda tutalım.

Türkiye’de İslam hukuku çalışmaları ile Müslümanların fetva ihtiyaçları; öğretilen ile yaşanan arasında bir kopukluk olduğu eleştirisi yöneltiliyor; bu çalışmaların Müslümanların yaşadığı hayata dokunması için ne yapılmalıdır?

Ben şahsen işin bu kadar ileride olmadığı kanaatindeyim. Şu kadarı doğrudur ki kimi akademisyenler, dünyayı, Müslümanların meselelerini kendi düşünce ve meselelerinden ibaret sanıyorlar. İlahiyat tahsilini neshten, recmden, tarihsellikten, hermenötikten... ibaret sanıyorlar. Halbuki Müslümanların böyle bir meselesi yoktur. Bizim fıkıhçılar cenahında yaptırılan tezler daha çok Müslümanların ihtiyaçlarına yöneliktir. Bu bakımdan fıkıhçılar, kendilerine yapılan ithamların aksine hayatın içindedirler. Hayatı en yakından takip etmektedirler. Dolayısıyla fıkıh çerçevesinde öğretilen ile yaşanan arasında o kadar da kopukluk görmüyorum. Benim bizzat içinde olduğum hal böyledir. Her türlü halk kesimiyle

çok yakın bir ilişkim vardır. Halkın içinde olduğu hal ve meseleler branşımız itibariyle ilk elden beni ve bizim arkadaşları bulmaktadır.

Son yıllarda ilahiyat fakülteleri sayısının artışıyla birlikte İslam hukuku alanında da çok sayıda tez çalışması yapılıyor. Sizce özellikle üzerinde durulması gereken, “keşke çalışılsa / daha fazla çalışılsa” dediğiniz konular, dönemler, kişi veya kurumlar var mı?

Öncelikle genel olarak İslamî ilimlerle ilgili “keşke”lere temas edeyim. “Tefsir”de “coğrafi ve tarihî tefsir” eksiğimiz ve ihtiyacımız var. Keşke bu konularda da tezler hazırlansa. Bununla şunu kastediyorum: Kur’ân’da geçen tarihî olaylar ve yer isimleriyle ilgili çalışmalar. Diyelim ki Cûdî, Ahkaf, İrem... gibi yerlerin coğrafi bilgisi. Tarihler konusunda çağdaş arkeolojiden de istifade ederek net ve ilginç bilgileri tespit etmek. Mesela arkeolojik bulgularda Gilgamiş destanında Hz. Nuh Tufanı’ndan bahsedilmektedir. Bu destan bundan beş bin beş yüz sene öncelere ait olduğuna göre Hz. Nuh daha önceleri yaşamıştır diyebiliriz. Hz. İbrahim’in yaşadığı dönem Hamurabi, Hititler (Etiler)... dönemine denk geliyor. Hz. İshak, Hititlerden biriyle evlenmiştir. Mısırlılar ile Hititler arasında yapılan ve ilk yazılı antlaşma olarak kabul edilen Kadeş Antlaşması (M.Ö. 1295) tam da Hz. Musa zamanına denk geliyor...

“Hadis”e gelince: Hadisçilerimize sık sık söylediğim ama maalesef şimdiye kadar olumlu temayül ve heves görmediğim bir konu var. Bence bu konuya eğilseler hadiste yeni bir çağ başlatmış olacaklardır. O da şu: Hadislerin söyleniş tarihlerinin tesbiti. Yani “tarih-i vurûd çalışması”. Sebeb-i vurûd çalışmaları var ama tarih-i vurûd çalışması hiç yok. Hangi hadis ne zaman söylenmiştir? Bu konu aklıma geldikçe içime bir heyecan dolar. Sanıyorum 20 yıl belki de daha fazla zamandır hadisçilerimize söylüyorum ama maalesef. Hiç değilse yaklaşık bir tarih söylenebilir. Mesela Cibril hadisi hicrî 8’den önce söylenmiş olamaz. Çünkü hadisin içinde hac geçmektedir, hac da Mekke fethinden yani 8. yıldan sonra emredilmiştir. Şimdiki bilgisayar imkanlarıyla bu konu çok daha kolay halledilir kanaatindeyim. Bu konuda hadisçilerimizin ‘zor’ demeleri ayrıca can sıkıcıdır. Peki bu, bizim nerede işimize yarayacaktır? Bu çalışma, nasih/mensuh, has/âmm, mutlak/mukayyed gibi konularda en etkin şekilde işimize yarayacaktır.

Gelelim “Kelam”a. Kelam, “mevcut çağın ideolojik akımları”nı İslam’a göre tenkid eden ve değerlendiren ilimdir. Bizim kelamcılar ise sadece kelam tarihi ile uğraşmaktadırlar. Tabii ki bu da olmalı ama kelam çağdaş akımları ihmal etmemelidir. Tam bu noktada son Şeyhulislam aslen Tokatlı ama Kahire’de medfun olan Mustafa Sabri Efendi’nin *Mevkifu’l-Akl* adlı eserini minnetle anmak isterim. Bu esere çağdaş kelam gözüyle bakıyorum.

“Tasavvuf”ta ise keşke dediğim konu, fukaha dahil bütün alimlerimizin tasavvufi yönünü işleyen çalışmalar. Bizim mevcut öğretimde sanki alim ile abid farklı kişilermiş gibi bir eğitim menheci var. Çok yanlış. “Bizim ulema aynı zamanda ilmiyle amil birer abiddir”. Örnekler vereyim. Gazzâlî, Şâtübî, İbn Hazm aynı zamanda birer sufidir. Hanefî fıkının ansiklopedisti İbn Âbidîn ve Tefsirci Âlûsî mesela Hâlid-i Bağdâdî’nin mürididir. Yakın zaman alimlerinden Elmalılı, Ömer Nasuhi Bilmen... aynı şekilde... tabakat kitaplarına göz attığımız zaman alimlerimizi hep böyle görürüz.

“İslam Tarihi”ne gelince; tarihî olayları değerlendirmede muhakeme etme, ders çıkarma ve zamanımıza ibret alarak uyarılama eksikliği görüyorum. Ayrıca tarihi sadece yakın çevremizden ibaret sanıyoruz. Uzak doğu hakkında, Güneydoğu Asya hakkında ne biliyoruz mesela? Tarih kitaplarımızdan Osmanlı – Endülüs ilişkileri hakkında tek paragraf hatırlıyor musunuz? Tarihçilerimizin akademik gezi zevkleri ve projeleri niye yok anlamıyorum. Kaç siyercimiz, tarihçimiz Bi’r-i recîi, Bedr-i safra’yı, Hayber’i, Semûd arzını, Benû Kureyza yurdunu, Ahkâf’ı, Medyen’i, Tûr-u Sînâ’yı, Kurtuba’yı, Gırnata’yı, Semerkand’ı, Buhara’yı, Kazan’ı, Kayravan’ı, Merakeş’i, Serhend’i... merak ediyor.

“Arapça” için keşkeye geleyim. Çok merak ettiğim bir konu var: “İlahî terceme tekniği” nasıldır? Kasdım şu: Allah Teala, Arap olmayanlardan kimi sözler naklediyor. Mesela peygamberlerin, Hz. Meryem’in... Firavun’un... sözleri naklediliyor. Bu sözlerin aslı Arapça değil. İşte buradaki teknik nedir? Buradaki terceme tekniğini tespit edip İlahî Terceme Tekniği diye ilan etmek gerekir.

Gelelim bizim “Fıkıh”a. “Fıkıh tarihi”nde yapılacak bir çalışma şu: Tarih boyunca oluşmuş fıkıh havzaları. Hangi havzalar var, havza oluşunda etkili olan şeyler nelerdir, kimler etkili olmuş, oradaki eserler nelerdir, özellikleri nelerdir? Bunları tanıtan çalışmalar. Şu sıra Nil havzasını çalıştırıyorum. Ayrıca bu havzaları tespit edici bir çalışma yapıyorum. Bu meyanda epey çalışmaya ihtiyaç var. Bir zamanlar Yüksek İslam Enstitüsünde mecburi bir ders vardı: Muasır İslam Ülkeleri Coğrafyası. Böyle bir dersin tekrar mecburi ders olarak okutulmasını çok arzuluyor ve önemsiyorum. Mesela Uzakdoğu’dan bizim hiç haberimiz yok. Endonezya, Malezya, Filipinler, Birmanya, hatta Bangladeş’i içine alan bölgede 350-400 milyon civarında Müslüman yaşıyor ve bilgilerimize göre uygulama konusunda bizden geri de değil. Fakat onlar hakkında akademik seviyede ciddi bilgimiz yok. Orada hangi kitaplar okunuyor? Hangi alimler yetişmiş? Orada fıkıhın tarihi ne zaman başlamış, neler yapılmış? Hiç bilgimiz yok. Bunun yanı sıra mesela Endülüs havzası, Kuzey Afrika havzası, Nil havzası, Suriye-Filistin civarı, Arabistan-Yemen civarı, Mezopotamya, Anadolu, Kafkaslar, Balkanlar, Maveraünnehir, Hind alt-kıtası... Bunların her biri kendi içerisinde birer havzayı oluşturuyor. Bu havzaları önce kim başlatmış? Oranın imamı kimdir? Hangi eserler yazılmış? Hangi eserler etkili olmuş? Hangi mezhep

etkili olmuş? Zamanımızda durumu nedir? Kısacası “fıkıh coğrafyası” konusunda ciddi bilgi eksikliğimiz var. Mesela Hanefi mezhebi coğrafyası nereleri kapsıyor? Diğer mezheplerin durumu nedir? İslam aleminin neresinde hangi mezhepler yer alıyor? Merak ettiğim konular bunlar. Kendi çabalarımla az çok bir bilgim var ama net olarak bilgi sahibi olmak istiyorum. Keşke fıkıh coğrafyasını kamil halde sunabilsek. İnşallah fıkıh coğrafyası bundan sonra birkaç doktora tez konusu haline gelir.

“Fıkıh Usûlü”nde ise kadim usulümüzün daha kolay anlaşılması çalışmaları yapılabilir. Kadim usule ilaveten söylenecek yeni bir şeyin pek olmadığı kanaatindeyim.

“Fıkıhın fûruu” konusunda ise Müslümanların ihtiyaç duyduğu her konunun çalışılması gerektiğini düşünüyorum. Hayat boyu işe yaramayacak lüks konuları bırakalım. Usul konusunda kapının artık kapandığını, fûruda ise iftanın devam ettiğini, kapının açık olduğunu söyleyebilirim.

Bu arada bütün ilimler için tahkik çalışmalarını unutmamamız lazım geldiğini hatırlatmak isterim.

İslam dünyasında Şeriat'ın / fıkıhın bir hukuk sistemi olarak uygulanması imkanı ve teşebbüsleri hakkında neler düşünüyorsunuz? Mevcut örnekleri nasıl değerlendirirsiniz?

Fıkıhın fûrûunu kadim taksimiyle dört kısma ayırırsak bu soru doğrultusunda meseleyi şöyle değerlendirebiliriz: İbâdât kısmı genellikle tek kişiyi ilgilendirir. Kul ile Allah arasındaki bir iş. Dolayısıyla kişi ibadette tembellikten dolayı aksama yapıyorsa suçlu, kişinin kendisidir. Kişi bu konuda suçu başkasına atamaz. Muâmelât ve aile konusunda ise fikhî hükümler iki kişiyi, iki tarafı ilgilendirir. Yani taraflar dînî hükümde ısrar ederlerse farklı bir müdahale söz konusu olmaz. Dolayısıyla iki taraf farklı bir hükme giderlerse suçlu bu iki taraftır. Bunlar da başkasına suç bulmasınlar. Ukûbâta gelince bedenî cezalar ve hapis konusunda kişilerin yapacağı bir şey yoktur. İşin burasında kişilerin bir vebali yok. Ancak cezaların tazminat ve nakdî kısmı yine tarafları ilgilendirir. Cezâî ödemeler konusunda yine farklı bir hüküm uygulanırsa suçlu taraflardır. Feraiz/miras konusunda ise sorumlu kişiler tamamen varislerdir. Varislerden kimisi kanun zoruyla hakkı olmayan bir mal alırsa kesinlikle kul hakkına girer. Fikhî hükümlerin uygulanabilme durumu özetle böyledir veya ben böyle görüyorum. Yani bana göre fikhî hükümler büyük oranda uygulanma imkanına sahiptir. Yeter ki biz Müslümanlar işi sıkı tutalım ve ‘Şeriatin kestiği parmak acımaz’ diyelim. Fikhî hükümler uygulanmıyorsa en başta kendimiz suçluyuz. Geçmişte heyecanın ve duygusallığın zirve yaptığı zamanlarda tüm suç devlete yükleniyordu, ama o konuda kendi suçluluk durumumuzu gözden geçirmedik.

Fıkıhla ilgili ne tür çalışmalar veya projeler yürütülmelidir? Yahut şöyle soralım: Siz fıkıhla ilgili bir çalışma veya proje yapmak isteseydiniz öncelikle neleri yapardınız?

Aslında bu sorunun cevabını ‘keşke’ sorunuzda verdim. Ben öncelikle orada izah ettiğim ve arzu ettiğim konularda projeler yapardım. Burada da ekleyeceğimiz bazı şeyler var: Mesela “Türkiye’nin Fetva Haritası”nı çıkarabiliriz. Ülkemizin neresinde hangi meseleler var, hangi konular konuşuluyor, kimler ve hangi fetvalar etkindir? Bunların tespit edilerek güzel bir fıkıh/fetva haritası yapılabilir. Böylece oralara giden din görevlileri ve meslek öğretmenleri bölgeyi iyi tanıyan ve o konularda iyi bilgi sahibi birileri olarak oraya gitmiş olacaktırlar. Bu kişilerin hizmet ve etkileri bambaşka olacaktır. Yaklaşık otuz sene kadar önce böyle bir harita oluşturmak üzere işe koyulduk. Fakat maalesef müftülerimizin anketimize cevap vermemeleri neticesinde böyle bir haritayı hazırlayamadık. Biz ona göre bir de el kitabı ve kaynak eserler listesi hazırlayacaktık ama olmadı işte.

Başka bir düşüncem de “Fıkıhın romanı”nı yazmak. Şöyle düşünüyorum: Fıkıh kitaplarında âdâb diye ifade edilen konu. Fikhî hükümlerin uygulanış şeklini, biçimini, usûlunu, üslubunu anlatan bir roman. Öyle ki bir insanı doğumundan itibaren mevzu-i bahis olarak alacaktım ve ölünceye kadar toplum halinde fıkıhın bütün konularını olaylar içerisinde anlatacaktım. Bu roman sonra sinemaya aktarılacaktı. Böylece bu film serisini seyredenler uygulamalı olarak fıkıhın bütün babları hakkında görüntülü bilgi sahibi olacaktı. Şimdiye kadar yapamadık ama belki emeklilikte Allah ikram eder, yaparız.

Bir düşüncem de şu: “Atasözleri ile Fıkıh”. Fıkıh ilmi yaşanan ilim olduğu için hükümler örf'e yansır, hatta zamanla örfü oluşturur. Atasözleri yaşamın tecrübelerini ifade eder. Dolayısıyla örfte var olan kimi söylem ve ifadeler fikhî birtakım gerçekleri yansıtır. Bu bakımdan adeta fikhî kaide gibi kimi atasözleri vardır. İşte bu atasözlerini tespit ederek fikhî konuları anlatırken bunları da derse katmak, konuların anlaşılmasında ve unutulmamasında etkisi olur.

Henüz akademik hayatının başında bulunan genç araştırmacılara tavsiyeleriniz neler olur?

Bizim fıkıh mirasımıza baktığımız zaman gerçekten çok mükemmel bir mirasımız olduğunu görüyoruz. Herhangi bir alimimizin yazdığı eserlerin, hem felsefe, hem de meselelere nüfuz açısından basit tahsille yazılabilecek eserler olmadığını müşahade ediyoruz. Burada şunu da özellikle görüyoruz. Bizim metinlerimizde kullanılan kelimeler o kadar yerleşik ve manası nettir ki bir kitabın başından sonuna kadar bir kelimeyi, kullanması gereken yerde kullandığını, mana karışıklığına mahal vermemek için başka bir kelimeyi özellikle kullanmaktan kaçındığını görüyoruz. Yani ta kelimelere varıncaya kadar çok güzel yerleşik bir mirasa sahibiz.

Bunu ben gururla dillendirmek istiyor, bu vesileyle geçmiş ulemamızı saygıyla anıyorum. Kendilerinden gurur duymamız gerektiğini de özellikle toplumumuza hatırlatmak istiyorum.

Bizden sonra gelen genç arkadaşlarımıza bir başka hususu da hatırlatalım. Biliyorsunuz biz İslam hukukunu imamlarımızın ismini anmadan anlatamıyoruz. Çünkü bu imamlar hayatlarını vakfetmişler ve İslâmî ilimler ile aynilemiş bir vaziyete gelmişler. Genç arkadaşlara hatırlatmak istediğim husus şu: Yaptıkları icthatlardan imamlarımızın/müctehidlerimizin “rûhî portreleri”ni tespit etmeye çalışmak lazım. Acaba filan imam nasıl bir yapıya sahiptir? Mesela İmam-ı Azam’ın yapısı nedir? İmam Şafii dediğiniz zaman gözünüzün önüne nasıl bir insan geliyor? Peki bunun nerede faydası olacak? Acizane üç yerde faydasının olacağını tahmin ediyorum:

1. Onların yazdığı eserleri doğru anlamamızı temin edecek. Mesela İmam Malik’e ait bir ibare okuyoruz. İki-üç manaya gelebilecek bir durum söz konusu olduğunda İmam Malik’in ruhi durumunu düşündüğümüz zaman diyebiliyoruz ki “İmam Malik bundan olsa olsa şunu kastetmiş olabilir,” doğru bir tahminde bulunuyoruz. Gerçekten de sonradan araştırdığımızda tahminin doğru olduğunu görüyoruz.

2. Zamanımızda yeni bir mesele ile karşılaştığımızda düşünürken diyoruz ki “Benim tanıdığım İmam Şafii bu noktada şöyle demiş olmalı.” Bu şuna benziyor. Mesela birisi hakkında bir söz duyuyoruz, “Benim bildiğim Ahmet/Hasan bunu söylemez” diyoruz. Bunu nasıl söyleyebiliyoruz? Çünkü Ahmet’i/Hasan’ı iyi tanıyoruz, sözü duyunca bunu ona yakıştıramıyoruz ve “söylemez” diyoruz. Ya da “Filan kimseyle bu konuyu bir istişare edelim ama tahminime göre bu konuda şöyle söyler” diyoruz. Neye göre bunu söyleyebiliyoruz? Meseleyi tanıyoruz, o adamı da tanıyoruz. O adamın ne diyeceğini tahmin edebiliyoruz. Dolayısıyla aynen bunu yeni meseleleri araştırmaya uyarlısak diyebiliriz ki “Bu konuda İmam-ı Azam şöyle diyor olmalı”, ya da “olsaydı şöyle söylerdi” diye bir tahminde bulunabiliyoruz.

3. Yeni makaleler/tezler okuyoruz. Yazar bir müctehidden nakil yapmış. Kaynaklara bakmadan diyoruz ki “Bildığım filan imam bu sözü söylememiş olmalı.” Yakıştıramıyoruz. Araştırıp bakıyoruz, gerçekten de yanlış nakilde bulunduğunu görüyoruz.

İşte bu üç konuda bize faydası olması açısından imamlarımızın/müctehidlerimizin ruhi portrelerinin özetle kafamızda olması gerektiğini düşünüyorum.

Değineceğim bir başka husus; kadim fıkhumuzu doğru bir şekilde tahsil etmek üzerimize vaciptir. Bu olmadan yeni meseleler hakkında yanlış yorum yapabiliriz; ya da “bu konuda filan imam şöyle demiştir” şeklinde anlamadan bir nakilde bulunursak ona belki de yalan isnadında bulunmuş olabiliriz. Hem doğru nakil yapmak için, hem de bu şekilde yanlış nakillere ve anlayışlara sebebiyet vermemek için kadim fıkhumuzu birinci derecede doğru ve net öğrenme görevimiz vardır.

Bir başka husus; özellikle fıkıh tahsilinde iki şeyin doğru anlaşılmasına önem vermemiz gerekiyor. Birincisi ince farklarına varıncaya kadar istihlaları doğru anlayacağız. İkincisi o konuya uygulayacağımız ilkeleri doğru kavrayacağız. Hatta diyebiliriz ki “fıkıh tahsili = istihlalar + ilkeler tahsilidir.” Şimdi örnekler üzerinden konuyu anlatmaya çalışayım. Yanlış anlama veya zamanımıza yanlış uyarlama ile ilgili örnekler vereceğim:

İlmihal kısmından başlayalım. Özellikle ciddi bir tahsil emeği verilmeden yazılmış yeni ilmihallerde şöyle bir cümle ile karşılaşabiliyoruz: “Ayağımıza giydiğimiz mestin üzerine mesh edilebilmesi için yere koyduğumuz zaman dikili durması gerekir.” Yeni ilmihallerde bu ifadeyi görüyoruz. Halbuki kadim metinlere baktığımız zaman böyle bir şeyin olmadığını, “ayağımızda durması” manası yerine “diktığımız zaman dikili durması” gibi bir yanlış mana verildiğini görüyoruz. Halbuki kadim fıkhıta bunun manası şu: “Mesti ayağımıza giyeceğiz. Ayağımızı kaldıracacağız. Ayağımızdan yere düşmeyecek.” Doğru manası budur. Yani insan ayağına mesti giyecek. Yürürken mest de kendisi ile beraber gidecek, ayağından düşüp gitmeyecek. Ama zamanımızda maalesef bu şekilde yanlış aktarılmaktadır.

İkinci bir örnek zekatta borçluluk meselesi. Malum borçlu olan kişi zekattan muafır. Ama buradaki inceliğe işaret etmeden böyle nakledersek ortada neredeyse zekat mükellefi kimse bulamaz oluruz. Yani burada söz konusu olan, her türlü borçluluk değil, özellikle işaret edilen bir borçluluktur. O da havaic-i asliyyeyi temin etmek için girilen borçluluktur. Yoksa havaic-i asliyyesini temin etmiş, nisab miktarı mala malik olmuş, ondan sonra borçlanarak işini büyütmişse bu, zekata mani olan borçluluk değildir.

Bir başka örnek, özellikle zekata tabi hayvanlar konusundaki ma’lûfelik meselesidir. Ben şahsen şöyle bir fetvayı bir vaazda/programda kendim dinledim. İlgili şahıs dedi ki “Besi çiftliklerindeki danalar sürekli olarak içeride yemlendiği için ma’lûfedir ve zekatının verilmesi gerekmez.” Bunun üzerine çiftlik sahibi bir adam geldi, “Hocam, benim 300 tane danam var. Ben nasıl zekattan muaf oluyorum?” dedi. Yani zekat vermemeyi kendine ayıp görüyor. Bu meselede iki tane yanlış yapılıyor. Birincisi tespit yanlışlığı, diğeri zamanımıza uyarlama yanlışlığı. Her şeyden önce şunu söyleyelim: ma’lûfelik-sâimelik esas damızlık hayvanlar içindir, ticari hayvanlar için değildir. Besi çiftliklerindeki danalar belli ki bir süre beslendikten sonra satılacaktır. Dolayısıyla ticaret malıdır. Ticaret mallarında ise ma’lûfelik-sâimelik diye bir esas yok. Yani bu ilkenin uyarlanması gereken konu başka olunca bu noktada bir hata yapılmıştır. İkinci olarak, zamanımıza uyarlarken şöyle bir hata yapılmıştır: Fıkıh kitaplarında zekattan muaf tutulan ma’lûfe dışarıda ot olmadığı için, her taraf karla kaplı olduğu için mecburen içeriye kapatılan hayvanlarla ilgilidir. Yani bu hayvanları sahibi isteyerek içeri kapatmıyor. Mecbur kaldığı için içeri alıyor. Hava açılrsa, yerler açılrsa da dışarı sürsem de otlasalar diye bekliyor. Ama zamanımızda daha fazla verim alınsın diye sahibi isteyerek içeri kapatıyor. Yani zamanımızdaki

ma'lüfelik de şekil değiştirmiştir. Kadim fıkhıta kastedilen ma'lüfelik olduğu gibi doğru kavransa sanıyorum zamanımıza da yanlış uyarlanmayacaktır.

Bir başka husus, zekata tabi toprak mahsullerindeki nisap ile ilgili. Malumunuz kaynaklarımızda 5 vesk diye bir nisaptan bahsediliyor. Veski litre gibi bir hacim birimi/ölçektir, kilo gibi tartı birimi değildir. Ama nedense arkadaşlarımız zamanımızda bunu kilo ile ifade etmek hevesindedirler. Ölçekse bu, ölçekle söylenir, tartıya çevrilemez. Çevrilecek olursa hata edilir. İşte yazılan yeni ilmiyelerde bakıyoruz ki toprak mahsullerinden buğday için 653 kg. veya 1 ton yazmışlar. Halbuki buğdayın da kendi içerisinde çeşitleri var. Birinden 653 kg. çıksa bile bir başkasından çıkmayabiliyor. Ya da bir mahsulden 653 kg. çıksa bile başka bir cins tahıldan 5 veski çoktan aşabiliyor ya da 5 veski çıkmayabiliyor. Madem ki kadim fıkhıta bu, ölçek olarak belirlenmiştir, bunun ölçekliğini muhafaza ederek söylememiz gerekir. Başka bir birime çevirdiğimiz zaman hata ederiz.

Bir başka husus, klasik fıkıh kitaplarımızda İmam-ı Azam'ın görüşü olarak "Şarap yapacağını bildiğiniz bir insana üzüm satışı yapmak caizdir" cümlesi mevcuttur. Ama ben düşünüyorum, benim bildiğim İmam-ı Azam'ın bunu söylememesi gerekir. Bunu da uyarlar "şarap fabrikasına üzüm satışı caizdir" yazıyorlar ve dipnotta İmam-ı Azam'ı kaynak gösteriyorlar. Burada şöyle bir hata yapıyor: İmam-ı Azam'ın söylediği, kişiye satıştır. Kişiye satış ile fabrikaya satış arasında fark var. Çünkü akıtlarda niyet ve kasıt diye bir konu var malumunuz. Niyete göre akıt caiz olur veya caiz olmaz. İmam-ı Azam'ın dediği şahıstır. Ama uyarlar kişiye kuruma/fabrikaya uyarlıyoruz ki bu yanlış oluyor. Çünkü şahıs bunu üzüm olarak da yiyebilir, bundan pestil de yapabilir, başka bir şey de üretebilir, şarap da yapabilir, sirke de yapabilir. Bu ihtimallerden dolayı İmam-ı Azam "satış caizdir" demiştir. Ama fabrikada ihtimal yoktur. Alınan üzüm sadece şarap olur. Dolayısıyla "kişiye üzüm satmak caizdir" ifadesini biz zamanımızda fabrika için kullanamayız. Kullandığımız zaman "İmam-ı Azam böyle diyor" dersek yanlış oluruz.

Bir başka husus, ilacın orucu bozması ve keffaret gerektirmesi meselesi. Kitaplarımıza baktığımız zaman "Kim bir deva içerse keffaret gerekir" diye geçer. Bu deva kelimesi zamanımızda ilaç olarak anlatılır da aklımıza gelen bütün ilaç türlerine bunu uyarlıyorsak yanlış olabiliriz. Çünkü klasik fıkhımızda deva denilen şey otların kaynatılması ile elde edilen sulardır. Bu, hoşaf suyu gibi de olabilir, meyan kökü suyu gibi de olabilir; yani bir bakıma meşrubat gibidir. Dolayısıyla o meşrubatı içenler tabii ki hem orucunu bozmuş olur, hem de keffaret gerekir. Ama bunu zamanımızda haplara aktaracak olursak 'hap yutarsanız keffaret gerekir' dersiniz bu yanlış olur. Çünkü su içmeden kuru kuruya hap aldığımız zaman, ya da kimyasal olarak üretilen şurubu içtiğimiz zaman bu farklı bir şeydir. Bu orucu bozar ama keffaret gerektirmez. Fıkıh kitaplarındaki devayı olduğu gibi ilaç diye aktarırsak, bu inceliğe dikkat etmezsek yanlış oluruz.

Bir başka husus, kadim fikhımızda “Bir felsi iki fels ile mübadele etmek caizdir” diye bir cümle var. Fels nedir? Fels, altın ve gümüş dışındaki maddelerden yapılmış paradır. Zamanımızda kullandığımız kağıt banknotlar da altın ve gümüş olmadığına göre zamanımızda yanlış bir yorumla “100 lira ile 200 lirayı değiştirsem İmam-ı Azam’a göre faiz olmaz” deyip çıkıyorlar. Burada hem yanlış anlama, hem de yanlış uyarılama var. Çünkü kadim ibarede diyor ki “Bir felsi iki fels ile aynlarıyla değiştirmek caizdir.” Özellikle ayn kelimesi kullanılıyor. Yani bir tarafta altın ve gümüş dışındaki maddelerden yapılmış hazır bir para, karşı tarafta başka hazır iki parayı değiştiriyoruz. Sebebi ne? Bizzat dinlediğim bir izahı aktarıyorum: “Çünkü altın-gümüş vezni iken felse dönüşünce adedileşti. Adedi olunca da Hanefi mezhebine göre adedi olan malların ribe’l-fadlı düşünülmez. Birini ikisi ile değiştirebiliriz, zira adedileşmiştir.” Bu yorum yanlış. Bu ibarenin yorumu zaten şerhlerde geçiyor. Ama şerhi okumadan olduğu gibi aktardıkları için yanılıyorlar. Şöyle ki fels aslında para olmadığı halde para olarak itibar edildiği için bir felsi iki felse değiştiren insanlar paralık vasfını ortadan kaldırıyorlar. Paralık vasfı kalkınca da sıradan bir meta haline gelir. Bu takdirde bunların birisini ikisi ile değiştirmek faiz olmaz. İbarelerde söylenen bu. Fakat zamanımızda 100 lira ve 200 liradaki paralık vasfını iki kişi karşılıklı kaldıramayacağı için 100 lirayı 200 lira ile değiştiremezsiniz. Yanlış anlayarak “İmam-ı Azam böyle demiştir” dediğiniz zaman yanılmış olursunuz.

Başka örnekler de var ama uzatmak istemiyorum. Netice olarak şunu söyleyeyim: Biz fıkıh tahsilimizde mutlaka bir metni çok güzel bir şekilde ehlinden okuyarak ya da araştırarak öğrenmemiz gerekiyor. Bunları tahsil etmeden üstünkörü bir imamı suçlayarak “böyle demiştir” diye anlamadan tenkide kalkmayalım. Önce doğru anlayalım diyoruz.

Netice olarak söyleyebilirim ki ümmet olarak çok şanslıyız. Hem ümmet-i Muhammed olduğumuz, hem de son peygamber ümmeti olduğumuz için şanslıyız. Binlerce yıl öncesinden peygamberimiz özlenmiş ve beklenmişti. İşte biz o nimete erdik. Bu nimetin şükürünü eda edebilmek, vazifelerimizden birisidir, vesselam.

Vakit ayırdığınız için teşekkür ederiz.

Mülakat ve düzenleme

Tuncay Başoğlu